

Η ελληνίδα και η έκτρωση: κοινωνικο-ψυχολογική μελέτη του φαινομένου της επαναλαμβανόμενης προσφυγής στην έκτρωση¹

Δ. Ναζίρη

Παιδαγωγικά Τμήματα Πανεπιστημίου Αιγαίου

Στο κείμενο αυτό επιχειρείται μια κοινωνικο-ψυχολογική μελέτη των ιδιομορφιών με τις οποίες παρουσιάζεται το πρόβλημα της έκτρωσης στον ελληνικό χώρο. Διερευνώνται δηλαδή, με τη χρήση της κλινικής μεθοδολογίας, οι ψυχικές διαδικασίες οι οποίες σε συνύφανση με κοινωνικούς παράγοντες δημιουργούν τις προϋποθέσεις ώστε η Ελληνίδα αφενός να καταφεύγει επανειλημμένα στην έκτρωση και αφετέρου να αποκτά ή όχι πρόσβαση στα σύγχρονα αντισυλληπτικά μέσα. Για το λόγο αυτό εκτίθενται τα στάδια της ερευνητικής διαδικασίας που ακολουθήθηκε προς την κατεύθυνση αυτή τόσο στο θεωρητικό πεδίο (ανασκόπηση της βιβλιογραφίας σχετικά με το πρόβλημα της επαναλαμβανόμενης έκτρωσης και την έννοια της «παρόρμησης για επανάληψη») όσο και στο μεθοδολογικό (πραγματοποίηση ημι-κατευθυνόμενων συνεντεύξεων και χρήση της μεθόδου της «ανάλυσης περιεχομένου»), καθώς και τα συμπεράσματα στα οποία οδήγησε η διαδικασία αυτή. Έτσι προέκυψε ότι η έκτρωση μπορεί να θεωρηθεί ως η έκδραση ποικίλων συγκρούσεων που διατρέχουν την ψυχική ζωή της Ελληνίδας και ιδιαίτερα τη συγκρότηση της γυναικείας ταυτότητάς της στη δημιουργία των συγκρούσεων αυτών σημαντικό ρόλο παίζουν οι επιρροές που δέχεται η γυναίκα σε διάφορα επίπεδα από το κοινωνικό και οικογενειακό περιβάλλον της και κυρίως στον τομέα της σεξουαλικής της ζωής. Η επίλυση των συγκρούσεων αυτών —η οποία προϋποθέτει τη δραστηροποίηση ορισμένων ψυχολογικών μηχανισμών— εξαρτάται άμεσα από τη δομή του ψυχικού της κόσμου.

Εισαγωγή

Η συχνή προσφυγή της ελληνίδας στην έκτρωση καθώς και η επιφυλακτική στάση της ως προς τη χρήση των σύγχρονων αντισυλληπτικών μεθόδων αποτελεί κοινή παραδοχή που προκύπτει όχι μόνο από αλ-

λεπάλληλα δημοσιογραφικά δημοσιεύματα αλλά και από τις υπάρχουσες επιστημονικές εργασίες που έχουν επισημάνει τις κοινωνικο-δημογραφικές κυρίως πλευρές του θέματος.²

¹ Η έρευνα αυτή αποτέλεσε αντικείμενο διδακτορικής διατριβής, που εκπονήθηκε υπό την καθοδήγηση της καθηγήτριας Κας Cl. Revault d' Allonnes και εγκρίθηκε από το Πανεπιστήμιο Paris VII (Σεπτ. 1988). Στη ολοκλήρωση της μελέτης αυτής πολύτιμη στάθηκε η βοήθεια που μου πρόσφεραν στην Ελλάδα οι καθηγητές Κος Θ. Τζαβάρας και Κα Ο. Πανοπούλου-Μαράτου. Η έρευνα χρηματοδοτήθηκε από το Υπουργείο Έρευνας και Τεχνολογίας.

2. Συστηματική αναφορά σε στατιστικά δεδομένα που αφορούν το φαινόμενο της έκτρωσης καθώς και τη αντισυλληπτικής πρακτικής γίνεται σε προηγούμενο άρθρο. Δ. Ναζίρη, «Έκτρωση» και «Αντισύλληψη» (υποκείμενα και (επι)φαινόμενα στη σύγχρονη ελληνική κοινωνία, στα *Σύγχρονα Θέματα*, τ. 26, Μάρτιος 1986, σελ 75-82. Στο ίδιο άρθρο παρουσιάζεται διεξοδικότερα ο τρόπος με τον οποίο ο ελληνικός τύπος αντιμετώπισε το πρόβλημα των εκτρώσεων τα τελευταία χρόνια, πριν από τη νομιμοποίηση των αμβλώσεων.

Η αναζήτηση των γενεσιουργών αιτιών αυτού του φαινομένου αποτέλεσε το αρχικό ερώτημα το οποίο έθεσα σε μια απόπειρα επεξεργασίας ενός ερευνητικού σχεδίου θεωρητικής και εμπειρικής προσέγγισης του προβλήματος από κοινωνικο-ψυχολογική σκοπιά.

Στην προσπάθεια αυτή η αναδρομή στην ξένη βιβλιογραφία μου επέτρεψε να προσδιορίσω το αρχικό θεωρητικό πλαίσιο της έρευνας αλλά και να επισημάνω ορισμένες ιδιομορφίες με τις οποίες παρουσιάζεται το ζήτημα στον ελληνικό χώρο.

Εκτιμώντας ότι η έκτρωση συνιστά όχι μόνο ένα σημαντικό γεγονός στην ψυχοσεξουαλική εξέλιξη της γυναίκας αλλά και μια κοινωνική πρακτική, έθεσα ως στόχο την ανίχνευση των ψυχικών εκείνων μηχανισμών —συχνά υπολανθανόντων— οι οποίοι σε συνύφανση με συγκεκριμένους κοινωνικούς παράγοντες, διέπουν το βίωμα και τη στάση της ελληνίδας απέναντι στην έκτρωση και την αντισύλληψη.

Στο πλαίσιο αυτό, η βασική εξήγηση η οποία κατά κύριο λόγο είχε προβληθεί και συνέδεε τα φαινόμενα της έκτρωσης και αντισύλληψης στη χώρα μας με μια απλή σχέση αιτίου-αιτιατού (δηλαδή ότι η μη διάδοση της αντισύλληψης είναι υπεύθυνη για τον μεγάλο αριθμό εκτρώσεων) μου φαινόταν πλέον ανεπαρκής. Έτσι η προβληματική που ανέπτυξα θα μπορούσε να συνοψιστεί στα εξής βασικά σημεία:

α) Η ελλειπής διάδοση της σύγχρονης αντισύλληψης εκ μέρους των υπεύθυνων φορέων και η ιδιαίτερα προβληματική χρήση εκ μέρους των γυναικών, δεν μπορεί παρά να αναλυθεί και να ερμηνευθεί ως ένα είδος «αντίστασης» που υπαγορεύεται συχνά από μη-συνειδητά κίνητρα. Η αντίσταση αυτή συνδέεται άμεσα με την πραγματική και συμβολική λειτουργία της αντισύλληψης, το γεγονός δηλαδή ότι αφενός αίρει προσωρινά τη γονιμοποιητική ικανότητα της γυναίκας και αφετέρου προ-

σφέρει τις προϋποθέσεις για πιο άμεση πρόσβαση στη σεξουαλική ευχαρίστηση απομακρύνοντας το ενδεχόμενο μιας ανεπιθύμητης εγκυμοσύνης. Ωστόσο οι λειτουργίες αυτές φαίνονται να έρχονται σε φανερή αντίθεση με τις προδιαγραφές του γυναικείου ρόλου στα πλαίσια της παραδοσιακής ιδεολογίας η οποία εξαιρεί τη μητρότητα και θέτει γενικότερους περιορισμούς στην εκδήλωση της γυναικείας σεξουαλικότητας.

β) Η συχνότητα με την οποία καταφεύγουν οι ελληνίδες στην έκτρωση —ανεξάρτητα από την κοινωνικο-οικονομική τους θέση ή τις ιδεολογικές και θρησκευτικές πεποιθήσεις τους— θέτει το ερώτημα σχετικά με την πιθανή(ές) σημασία(ες) της λεγόμενης «ανεπιθύμητης» εγκυμοσύνης. Στην περίπτωση αυτή η σύλληψη που έχει μεσολαμβάνει, φέρνει στην επιφάνεια κάποιου άλλου είδους επιθυμία(ες), η οποία δεν παραπέμπει αναγκαστικά στην (υποσυνειδητή) επιθυμία για την απόκτηση παιδιού, αλλά ανταποκρίνεται σε βαθύτερες ανάγκες του ψυχικού κόσμου της γυναίκας: μια επιθυμία η οποία έρχεται συχνά σε φανερή αντίθεση με τις συνειδητές προθέσεις της γυναίκας και/ή του συντρόφου της.

γ) Η συμπεριφορά αυτή της ελληνίδας μπορεί να κατανοηθεί καλύτερα εάν λάβουμε υπόψη μας το πλέγμα των σχέσεων που διατηρεί με τα πρόσωπα του άμεσου περιβάλλοντός της (π.χ. ερωτικός σύντροφος, γονείς κ.τλ.), καθώς και του ευρύτερου κοινωνικού περίγυρου. Η αναγκαιότητα αυτή προκύπτει κυρίως από το γεγονός ότι σχετικά πρόσφατες κοινωνιολογικές έρευνες διατύπωσαν την άποψη ότι η ελληνίδα παραμένει σε ένα μεγάλο βαθμό προσκολλημένη στον παραδοσιακό μητρικό ρόλο και το σύστημα των ενδο-οικογενειακών σχέσεων και αξιών που συνδέονται μ' αυτόν.

Το σκεπτικό αυτό, το οποίο αποτέλεσε αντικείμενο προηγούμενης δημοσίευσης, τροφοδοτήθηκε κυρίως από επιστημονικές

εργασίες σχετικές με τη δυναμική της ελληνικής οικογένειας και ψυχολογικές μελέτες, ψυχαναλυτικής κυρίως κατεύθυνσης, αναφορικά με τη σημασία της έκτρωσης και της αντισύλληψης³. Μου πρόσφερε επιπλέον τις βάσεις για την επεξεργασία μιας κλινικής μεθοδολογίας προκειμένου να προσεγγίσω εμπειρικά το ζήτημα. Ωστόσο σύντομα κατανόησα ότι η διερεύνηση του προβλήματος δεν μπορούσε να περιοριστεί στη βιβλιογραφική ενημέρωση και την απλή συλλογή υλικού, αλλά προϋπόθετε την απόκτηση μιας γενικότερης, έστω και στοιχειώδους, κλινικής εμπειρίας στον τομέα του λεγόμενου «οικογενειακού προγραμματισμού».

Για το λόγο αυτό προσπάθησα να συνδυάσω τη συγκέντρωση και επεξεργασία των απαραίτητων για την έρευνα δεδομένων με μια πιο ενεργό συμμετοχή στις δραστηριότητες δυο διαφορετικών Κέντρων Οικογενειακού Προγραμματισμού⁴. Η εμπειρία που αποκόμισα από την παράλληλη αυτή δραστηριότητα σε συνδυασμό με την περαιτέρω βιβλιογραφική αναζήτηση με οδήγησε στο να προσδιορίσω με μεγαλύτερη σαφήνεια το αντικείμενο της έρευνας και κατά συνέπεια τις βασικές υποθέσεις εργασίας. Διαπιστώνοντας στο μεταξύ ότι αρκετές πλευρές του γενικότερου φαινομένου της προσφυγής στην έκτρωση και των αντιστάσεων απέναντι στη σύγχρονη αντισύλληψη είχαν αναπτυχθεί επαρκώς στη διεθνή βιβλιογραφία, αποφάσισα να εστιάζω το ενδιαφέρον μου στο πρόβλημα της επαναλαμβανόμενης έκτρωσης το οποίο, όπως προαναφέρθηκε, αποκτά ιδιαίτερες διαστάσεις στον ελληνικό χώρο. Έτσι πέρα από την αξιολόγηση των ερευνητικών δεδομένων που προέκυψαν από τη μελέτη

του φαινομένου σε άλλες χώρες, προβληματίστηκα σχετικά με τη σημασία που δίδει την τάση ενός ατόμου να καταφεύγει στην επανάληψη της ίδιας συμπεριφοράς. Ο προβληματισμός αυτός είχε ως συνέπεια να ανατρέξω καταρχήν στη συζήτηση που έχει αναπτυχθεί στον ψυχαναλυτικό χώρο, σχετικά με την έννοια της παρόρμησης για επανάληψη (*compulsion de répétition*), και κατόπιν να αναζητήσω τις προεκτάσεις της στο πρόβλημα όπως το είχα αρχικά προσδιορίσει.

Στη συνέχεια επομένως θα αναφερθώ διεξοδικότερα στα βιβλιογραφικά αυτά δεδομένα, που επέτρεψαν τη σύνθεση ενός πιο συγκεκριμένου σώματος υποθέσεων εργασίας, σε θέματα μεθοδολογικού χειρισμού καθώς και στα συμπεράσματα που προέκυψαν από την ερευνητική αυτή διαδικασία.

Η επαναλαμβανόμενη έκτρωση στην ξένη βιβλιογραφία

Το πρόβλημα της επαναλαμβανόμενης έκτρωσης εμφανίζεται στην ξένη βιβλιογραφία (ευρωπαϊκή και αμερικάνικη) από τις αρχές της δεκαετίας του '70. Οι περισσότερες έρευνες (Brewer, 1977, Gibb, 1984, Pasini, 1976, Robert, 1974, Rovinsky, 1972, Tietze, 1978), εξετάζουν δημογραφικές πλευρές ή και κοινωνικο-ψυχολογικές διαστάσεις του θέματος, χρησιμοποιώντας συχνά πολυπληθή δείγματα. Προσπαθούν είτε να συσχετίσουν το φαινόμενο με ορισμένους κοινωνικούς παράγοντες (π.χ. οικογενειακή κατάσταση, κοινωνικο-μορφωτικό επίπεδο κ.λπ.) καθώς και με την ακολουθούμενη αντισυλληπτική πρακτική εκ μέρους των γυναικών, είτε να απαντή-

3. Βλ. Δ. Ναζίρη, ό.π. Στο ίδιο άρθρο δίνονται επίσης οι βασικές βιβλιογραφικές αναφορές των εργασιών που αναφέρονται στο σημείο αυτό.

4. Το 1986 συμμετείχα καθημερινά, επί οκτώ περίπου μήνες, στις δραστηριότητες του Κέντρου Οικογενειακού Προγραμματισμού Θεσσαλονίκης, ενώ το 1987, για το ίδιο χρονικό διάστημα, έκανα πρακτική άσκηση στο παράρτημα του Παρισιού του Γαλλικού Κινήματος για τον Οικογενειακό Προγραμματισμό (M.F.P.F.).

σουν στο ερώτημα: η προσωπικότητα της γυναίκας που καταφεύγει συχνά στην έκτρωση διέπεται από ορισμένα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά; Με άλλα λόγια η μεγάλη πλειονότητα των ερευνών αυτών έχει ως αφετηρία τη —συχνά λανθάνουσα— υπόθεση ότι η επαναλαμβανόμενη προσφυγή στην έκτρωση συνιστά μια παρεκκλίνουσα συμπεριφορά που χαρακτηρίζει ορισμένα άτομα με ψυχοπαθολογικές τάσεις (άτομα με τάσεις παρορμητικές, μαζοχιστικές, καταθλιπτικές κ.λπ.). Ανάλογα δε με το γενικότερο προσανατολισμό του ερευνητή, τα δεδομένα που εκτίθενται τείνουν να ανατρέψουν ή να επιβεβαιώσουν αυτή την υπόθεση. Δεν είναι τυχαίο εξάλλου ότι χρησιμοποιείται τακτικά για την επαναλαμβανόμενη έκτρωση ο όρος «*tecedivisme*» (υποτροπή), όρος νομικός που προσδιορίζει «την επανάληψιν υπό του αυτού προσώπου μιας αξιοποιήσιμης πράξεως».

Πιο συγκεκριμένα οι Αγγλοσάξωνες ερευνητές ενδιαφέρονται κυρίως να συσχετίσουν κοινωνιολογικές και ψυχολογικές παραμέτρους, καταλήγοντας συχνά σε αντιφατικά συμπεράσματα. Ωστόσο φαίνεται να συμφωνούν στα εξής σημεία: α) Οι γυναίκες που καταφεύγουν επανειλημμένα στην έκτρωση αντιπροσωπεύουν το 10-20% του συνόλου των γυναικών, που έχουν την εμπειρία της έκτρωσης. β) Στη μεγάλη πλειοψηφία τους είναι καλά ενημερωμένες για την αντισύλληψη αλλά έχουν δυσκολίες να υιοθετήσουν με συνέπεια μια μέθοδο προφύλαξης. Με τις προηγούμενες διαπιστώσεις συντάσσονται και Γαλλόφωνοι ερευνητές οι οποίοι όμως προχωρούν την ανάλυση του φαινομένου στο ενδοψυχικό πεδίο, λαμβάνοντας υπόψη τους δυναμικά στοιχεία της προσωπικότητας των γυναικών, (Duprez, 1977, Mattaver, 1984). Διατυπώνουν δηλαδή την άποψη ότι οι δυσκολίες των γυναικών αυτών να χρησιμοποιη-

σουν αποτελεσματικά την αντισύλληψη συνδέονται με τα εξής στοιχεία: α) Ψυχοσεξουαλική εξέλιξη διαποτισμένη από συγκρούσεις και προβληματικές ταυτίσεις με τις γονεϊκές εικόνες. β) Ερωτικές σχέσεις μη ικανοποιητικές. γ) Ασαφής και συγκεχυμένη σημασία της εγκυμοσύνης σε συμβολικό και φανταστικό επίπεδο.

Παρ' όλα αυτά ορισμένες από τις Γαλλόφωνες έρευνες (Nonaes, 1979), που τείνουν να ανατρέψουν το επιχείρημα ότι η επαναλαμβανόμενη έκτρωση συνδέεται με μια περιθωριακή από ψυχοκοινωνική άποψη κατηγορία γυναικών, διατυπώνουν την υπόθεση ότι η συμπεριφορά αυτή, κάτω από ορισμένες προϋποθέσεις, μπορεί να πάρει ένα εποικοδομητικό χαρακτήρα στη ψυχοσεξουαλική εξέλιξη της γυναίκας.

Με βάση τα στοιχεία αυτά και παίρνοντας υπόψη μου τα δεδομένα που ισχύουν στον Ελληνικό χώρο⁵, δηλαδή, ότι η επαναλαμβανόμενη έκτρωση αφορά το 70% του συνόλου των γυναικών που βρίσκονται στη γόνιμη περίοδο της ζωής τους, οδηγήθηκα στη διατύπωση των εξής ερωτημάτων: Θα μπορούσε η έννοια της «περιθωριακότητας» από κοινωνικο-ψυχολογική άποψη να αφορά κάποια κατηγορία από τον Ελληνικό γυναικείο πληθυσμό; Ποιοι μπορεί να είναι οι ψυχολογικοί εκείνοι μηχανισμοί οι οποίοι επιτρέπουν σε ορισμένες γυναίκες να μην επανέλθουν από ένα σημείο και πλέον στο μέσο της έκτρωσης ενώ σε άλλες περιπτώσεις κρατούν τη γυναίκα παγιδευμένη στην επανάληψη της ίδιας συμπεριφοράς;

Στην προσπάθεια να προτείνω κάποιες —αρχικές έστω— απαντήσεις, προσανατολίστηκα στη μελέτη της ψυχαναλυτικής βιβλιογραφίας σχετικά με την έννοια της «παρόρμησης για επανάληψη».

5. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι ευρύτερη αναφορά σε διαφορές της Ελληνίδας γυναίκας σε σύγκριση με γυναίκες από άλλα πολιτιστικά περιβάλλοντα γίνεται στη διδακτορική διατριβή της συγγραφέως.

Η παρόρμηση για επανάληψη

Η έννοια της «παρόρμησης για επανάληψη» χρησιμοποιήθηκε είτε στο πεδίο της συγκεκριμένης ψυχοπαθολογίας προκειμένου να δοθεί ένας χαρακτηρισμός στην τάση ορισμένων ατόμων να επαναλαμβάνουν την ίδια συμπεριφορά, είτε στο θεωρητικό επίπεδο στα πλαίσια μιας μεταψυχολογικής συζήτησης που εισήγαγε ο Φρόυντ στα 1920 με το έργο του «Πέρα από την αρχή της ηδονής» (Freud, 1920). Ενώ σε προηγούμενα γραπτά ο Φρόυντ είχε ήδη αναφερθεί στην περιγραφή του φαινομένου της επανάληψης σχετικά με τα νευρωτικά συμπτώματα ή τη μεταβίβαση κατά την ψυχαναλυτική θεραπεία, στο έργο που προαναφέρθηκε, προχωρεί σε μια ριζική ανακατάταξη των ιδεών του (Freud, 1914). Περιγράφει την παρόρμηση για επανάληψη σαν μια αυτόνομη δύναμη που βρίσκεται διαρκώς εν ενεργεία και τοποθετείται πέρα από την αρχή της ηδονής. Είναι μια τάση γενική και εγγενής σε κάθε ένστικτο, σε κάθε βιολογική διαδικασία, η οποία εξυπηρετεί την βαθύτερη ανάγκη κάθε οργανισμού να επιστρέψει στην ανόργανη κατάσταση. Με τον τρόπο αυτό ο Φρόυντ αναπτύσσει τον προβληματισμό του σχετικά με τον συντηρητικό χαρακτήρα των ενστίκτων και εισάγει τελικά την έννοια της ορμής του θανάτου. Προκειμένου δε να εικονογραφήσει αυτή τη θεωρητική του σύλληψη αναφέρεται σε τέσσερα κλινικά παραδείγματα: το παιγνίδι των παιδιών, το όνειρο της τραυματικής νεύρωσης, τη νεύρωση του πεπρωμένου και ορισμένες όψεις της μεταβίβασης. Η διαμόρφωση αυτής της έννοιας αποτέλεσε αντικείμενο ζωηρής συζήτησης στον ψυχαναλυτικό χώρο με αποτέλεσμα ορισμένοι μελετητές να την απορρίπτουν ως μεταφυσική και επομένως κλινικά μη χρησιμοποιήσιμη, ενώ άλλοι, όπως ο αμερικανός ψυχαναλυτής E. Bibring (1943), να τη χρησιμοποιήσουν προκειμένου να διευρύνουν την ψυχαναλυτική θεωρία.

Επειχειρώντας να διατυπώσει μια μέση λύση ο Bibring προσδίδει δύο διαφορετικές σημασίες στον όρο της παρόρμησης για επανάληψη: α) Είναι μια εκδήλωση της αδράνειας της ζώσας ύλης, μια ενστικτώδης συντηρητική τάση, όπως την περιέγραψε ο S. Freud, η οποία αποσκοπεί στη διατήρηση και επανάληψη προηγούμενων εμπειριών. Πρόκειται για την επαναληπτική ή αναπαραγωγική τάση (*tendence repetitive ou reproductrice*) που χαρακτηρίζει το Αυτό ή Εκείνο. β) Είναι όμως και ένας ρυθμιστικός μηχανισμός που χρησιμεύει στην αποφόρτιση των εντάσεων, οι οποίες προκλήθηκαν από τραυματικές εμπειρίες και τείνει να επαναφέρει με ενεργητικό τρόπο τον ψυχικό κόσμο του ατόμου στην κατάσταση εκείνη που προηγήθηκε αυτών των εμπειριών. Πρόκειται για την τάση αποκατάστασης (*tendence restitutive*) η οποία συνιστά μια λειτουργία του Εγώ.

Τα βασικά επομένως ερωτήματα που απασχολούν τον E. Bibring είναι τα εξής: Ποιος είναι ο ρόλος του Εγώ; Παραμένει εντελώς παθητικό μπρος στην παρόρμηση για επανάληψη ή έχει πιο ενεργητική συμμετοχή; Στην προσπάθειά του δε να προτείνει μια συγκροτημένη απάντηση εισάγει την έννοια των μηχανισμών απεμπλοκής (γαλ. *mecanismes de dégageement*, αγγλ. *working off mecanisme*) των οποίων «η λειτουργία είναι να διαλύσουν σταδιακά την ένταση, τροποποιώντας τις συνθήκες που τη δημιούργησαν». Τους διαφοροποιεί δηλαδή από τους μηχανισμούς άμυνας, όπου το Εγώ παραμένει κάτω από την επιρροή της παρόρμησης για επανάληψη, χωρίς να επέρχεται αποφόρτιση της εσωτερικής έντασης. Επιπλέον περιγράφει τρεις διαφορετικούς μηχανισμούς απεμπλοκής: α) την υπερανάπληρωση (*comprensation*) που προκύπτει από μια διαφορετική πηγή ικανοποίησης β) την αποδέσμευση (*detachment*) της *libido* κατά την διαδικασία του πένθους γ) την εξοικείωση (*familiarisation*) που μπορεί να επέλθει με μια αγγυόνο κατάσταση.

Η διαμόρφωση της έννοιας αυτής αποδείχθηκε χρήσιμη για αρκετούς μελετητές και ιδιαίτερα για τον γάλλο κλινικό D. Lagache (1958), ο οποίος την αξιοποίησε κατά την επεξεργασία της ψυχαναλυτικής θεωρίας του σχετικά με τη συγκρότηση του Εγώ. Θεωρώντας ότι «ούτε οι μηχανισμοί άμυνας ούτε οι μη συγκρουσιακές λειτουργίες του Εγώ προσφέρονται για να απαντηθεί το πρόβλημα της επίλυσης της ψυχικής σύγκρουσης», ανέλυσε διεξοδικότερα τη λειτουργία των μηχανισμών απεμπλοκής. Υποστήριξε, δηλαδή, ότι η διαδικασία αυτή της απεμπλοκής αντανακλάται στην ικανότητα του ατόμου να περνά από ένα τρόπο ψυχικής και διανοητικής λειτουργίας σε ένα καινούριο, όπως στις εξής περιπτώσεις: αποδεσμεύεται από την ανάγκη να επαναλαμβάνει με ιδεοκαταναγκαστικό τρόπο την ίδια συμπεριφορά, παύει να εμπλέκεται σε ταυτίσεις που δημιουργούν σύγχυση στον ψυχικό του κόσμο, απαλλάσσεται από αισθήματα φοβικά ή αγχώδους αναμονής· έτσι είναι σε θέση να αποστασιοποιείται από τα βιώματά του, να επεξεργάζεται με τη νόηση και το λόγο τις προηγηθείσες εμπειρίες, να προβλέπει τις μακροπρόθεσμες συνέπειες της συμπεριφοράς του, να αναλαμβάνει πρωτοβουλίες και να προσαρμόζεται σε νέες καταστάσεις. Με άλλα λόγια η διαδικασία αυτή της απεμπλοκής μαρτυρεί την τάση του Εγώ να αντιστέκεται στις εντάσεις και στην παρόρμηση για επανάληψη, να αξιοποιεί τις θετικές δυνατότητες του υποκειμένου, να κινητοποιεί τις πιο υψηλές μορφές της συνειδητής δραστηριότητας όπως την προσοχή, την σκέψη, την κρίση και τη θέληση.

Αναζητώντας τις προεκτάσεις των θεωρητικών αυτών προσεγγίσεων —οι οποίες αναφέρονται κυρίως στη δυναμική της ψυχαναλυτικής θεραπείας— στο αντικείμενο της έρευνάς μου, όπως στο μεταξύ το είχα συλλάβει, βρέθηκα αντιμέτωπη με τα εξής ερωτήματα. Το φαινόμενο της επαναλαμβανόμενης προσφυγής στην έκτρωση συ-

νιστά ένα κλινικό δεδομένο συγκρίσιμο με εκείνα που αποτέλεσαν τη βάση για τη διαμόρφωση της ψυχαναλυτικής θεωρίας της παρόρμησης για επανάληψη; Μέχρι σε ποιο βαθμό θα μπορούσαμε να χαρακτηρίσουμε την επαναλαμβανόμενη έκτρωση ως μια παρορμητική συμπεριφορά παρά τις συνειδητές προθέσεις που προβάλλονται από τα υποκείμενα; Μήπως σε ορισμένες περιπτώσεις γυναικών η επαναλαμβανόμενη προσφυγή στην έκτρωση παραπέμπει στην «επαναληπτική τάση» του ψυχισμού, ενώ σε άλλες σχετίζεται περισσότερο με την «τάση αποκατάστασης» του Εγώ των υποκειμένων; Πώς θα μπορούσε κανείς να αναγνωρίσει την τάση αυτή του Εγώ, με άλλα λόγια την παρεμβολή των μηχανισμών απεμπλοκής; Ποια θα ήταν η πιθανή σχέση ανάμεσα στην επιθυμία που η «ανεπιθύμητη» και διακοπτόμενη εγκυμοσύνη φέρνει στην επιφάνεια και στην παρορμητική τάση του υποκειμένου να επαναλαμβάνει αυτή την εμπειρία;

Στην προσπάθεια, λοιπόν, να εντάξω τα ερωτήματα αυτά στο γενικότερο πλαίσιο της έρευνάς μου και να το συσχετίσω με τα υπάρχοντα δεδομένα, που στοιχειοθετούν τις κοινωνικο-δημογραφικές όψεις του προβλήματος (π.χ. τη συγκεκριμένη στάση των Ελληνίδων απέναντι στην αντισύλληψη, τη θέση τους στο οικογενειακό και κοινωνικό πλαίσιο κ.τ.λ.), προχώρησα στη διατύπωση ορισμένων πιο συγκεκριμένων υποθέσεων.

Υποθέσεις

α) Η χρήση της έκτρωσης μπορεί να θεωρηθεί ως η απόρροια μιας σύγκρουσης ή μιας αντιπαράθεσης ανάμεσα στην ψυχική πραγματικότητα της κάθε γυναίκας ξεχωριστά και του μοντέλου —συχνά αντιφατικού— που της προ(επι)βάλλεται από το κοινωνικό σύστημα ως την επικρατούσα εικόνα της θηλυκότητας. Στην περίπτωση αυτή η επαναλαμβανόμενη προσφυγή στην έκτρωση αναδεικνύει μια βαθύτερη

«προβληματική» του υποκειμένου σχετικά με τη συγκρότηση της γυναικείας ταυτότητας και τη συμμετοχή στις λειτουργίες του ερωτικού ζεύγους.

β) Η επαναλαμβανόμενη χρήση της έκτρωσης από τις Ελληνίδες μπορεί να εγγραφεται σε μια γενικότερη διαδικασία επίλυσης των ενδοψυχικών συγκρούσεων αλλά και των συγκρούσεων με το περιβάλλον τους. Αυτή η διαδικασία, που θα αντιστοιχούσε στην τάση αποκατάστασης του Εγώ, προϋποθέτει την κινητοποίηση ορισμένων μηχανισμών απεμπλοκής. Ωστόσο η επίτευξη αυτού του στόχου εξαρτάται από τον τρόπο συγκρότησης του Εγώ της κάθε γυναίκας σε σχέση με τις εσωτερικές ενορμήσεις της και τις απαιτήσεις της πραγματικότητας.

γ) Στο ισχύον πλαίσιο δια-προσωπικών σχέσεων, η Ελληνίδα δε φαίνεται έτοιμη να αναγνωρίσει τις σεξουαλικές επιθυμίες της και κατά συνέπεια να υιοθετήσει τη σύγχρονη αντισύλληψη, παρά μόνο αφού περάσει από τη σωματική «δοκιμασία» της έκτρωσης. Η αποδοχή επομένως της αντισύλληψης θα μπορούσε να σημαίνει την επιστράτευση των θετικών δυνατοτήτων του Εγώ, την πρόσβαση σε μια διαδικασία απεμπλοκής η οποία θα την απάλλαζε από την επανάληψη της ίδιας εμπειρίας.

δ) Η επιτυχία ή η αποτυχία της κινητοποίησης αυτών των μηχανισμών απεμπλοκής δεν μπορεί να ανιχνευτεί παρά μόνο σε συσχέτιση με ορισμένους παράγοντες, οι οποίοι φαίνεται να παίζουν καθοριστικό ρόλο στη συγκρότηση της γυναικείας ταυτότητας: το πλέγμα των ταυτίσεων με τις γονεϊκές μορφές, τη θέση που κατέχει ο άνδρας —σε πραγματικό και φαντασιωτικό επίπεδο— στη ζωή της γυναίκας, τον τρόπο με τον οποίο επενδύει η γυναίκα στο μητρικό ρόλο καθώς και σε άλλους τομείς προσωπικής δραστηριότητας.

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

Από την ανάπτυξη των προηγούμενων

επιχειρημάτων γίνεται σαφές ότι η ερευνητική προσέγγιση που πρότεινα δεν αποσκοπούσε στον απλό εντοπισμό των συνειδητών κινήτρων και στάσεων αλλά κυρίως στην ανίχνευση των ψυχολογικών μηχανισμών, οι οποίοι, δρώντας συχνά σε μη συνειδητό επίπεδο, καθορίζουν την εμπειρία της έκτρωσης που συνιστά ωστόσο ένα γεγονός με προσωπικές και κοινωνικές διαστάσεις ταυτόχρονα. Κρίνοντας ότι ποσοτικές μέθοδοι διερεύνησης για την επίτευξη αυτού του στόχου θα ήταν ανεπαρκείς, προσανατολίστηκα στη χρήση ποιοτικών μεθόδων, οι οποίες θα αφορούσαν εξίσου τη συλλογή και την επεξεργασία του ερευνητικού υλικού.

Υιοθετώντας, λοιπόν, τη μεθοδολογία που χρησιμοποιείται κατά προτίμηση στο χώρο της κλινικής αλλά και της κοινωνικής ψυχολογίας, αποφάσισα να πραγματοποιήσω ημι-κατευθυνόμενες συνεντεύξεις τις οποίες ανέλυσα σε βάθος με τη μέθοδο «ανάλυσης περιεχομένου». Στη διαδικασία αυτή ωστόσο σημαντικό ρόλο έπαιξε η προσπάθεια να συμπεριλάβω στις παραμέτρους που συνέθεταν το αντικείμενο της έρευνάς μου τη διάσταση της προσωπικής μου εμπλοκής στο υπό εξέταση πρόβλημα.

Συνθήκες συλλογής του ερευνητικού υλικού

Η μέθοδος της ημι-κατευθυνόμενης συνέντευξης επιλέχτηκε για τον λόγο ότι προσφέρει τη δυνατότητα να συγκεντρωθούν πληροφορίες πιο πλούσιες, πιο ελεύθερες και πιο «αυθεντικές» γύρω από συμπεριφορές οι οποίες συχνά ενοχοποιούνται, όπως αυτή της προσφυγής στην έκτρωση ή της χρήσης της αντισύλληψης (Blanchet et al., 1985, Chilland, 1983).

Επειδή ο όγκος των πληροφοριών, που προκύπτουν με τον τρόπο αυτό, είναι μεγάλος και η μέθοδος ανάλυσης ιδιαίτερα διεξοδική, αποφάσισα να συναντήσω ένα περιορισμένο αριθμό γυναικών, ο οποίος, κατά συνέπεια, δε θα μπορούσε να ανταπο-

κρίνεται στα κριτήρια ενός αντιπροσωπευτικού δείγματος. Στο πρόβλημα αυτό ωστόσο προσπάθησα να ανταπεξέλθω με δύο τρόπους: α) στοχεύοντας, μέσω της ποιοτικής ανάλυσης, στην ανάδειξη διαφόρων παραμέτρων, οι οποίες παραμένουν ανεξιχνίαστες με τη χρήση ποσοτικών και στατιστικά αντιπροσωπευτικών μεθόδων β) συνθέτοντας ένα δείγμα από γυναίκες οι οποίες διαφοροποιούνται μεταξύ τους ως προς μερικά, σαφώς καθορισμένα, κριτήρια. Τα κριτήρια αυτά αφορούσαν την ηλικία, την οικογενειακή κατάσταση της γυναίκας (παντρεμένη-ανύπαντρη, μητέρα-άτεκνη) και τον αριθμό των εκτρώσεων που είχε κάνει. Η επιλογή των κριτηρίων αυτών υποστηρίχτηκε από την εξής υπόθεση: η πρακτική, το βίωμα και η αντίληψη, που σχετίζονται με την εμπειρία της έκτρωσης και της αντισύλληψης, επηρεάζονται άμεσα από την ηλικία της γυναίκας —και επομένως τη διάρκεια της ενεργούς σεξουαλικής της ζωής— τον τρόπο με τον οποίο είναι διαμορφωμένη η ερωτική σχέση με το σύντροφό της καθώς και την πραγματική και συμβολική θέση που κατέχει το παιδί στη ζωή της.

Ταυτόχρονα κατέβαλα συστηματική προσπάθεια ώστε οι γυναίκες που θα συναντούσα να διαφοροποιούνται —κατά το δυνατό περισσότερο— ως προς το κοινωνικό-οικονομικό και μορφωτικό τους επίπεδο. Έτσι το δείγμα των γυναικών, που πήραν μέρος στην έρευνά μου, διαμορφώθηκε αφενός σύμφωνα με τα κριτήρια που είχα θέσει και αφετέρου σε συνάρτηση με τις αντιξοότητες που αντιμετώπισα και τις λύσεις που μπόρεσα να δώσω. Οι μεγαλύτερες δυσκολίες αφορούσαν τη διαδικασία εξεύρεσης ενός σταθερού πλαισίου, που θα μου επέτρεπε να απευθυνθώ στις γυναίκες που με ενδιέφεραν. Τελικά το Κέντρο Οικογενειακού Προγραμματισμού Θεσσαλο-

νίκης αποδείχτηκε ο πλέον πρόσφορος χώρος για τη διεξαγωγή της έρευνας. Προκειμένου δε να διευκολυνθεί η διαδικασία επαφής μου με τις γυναίκες στο χώρο αυτό, συντάξα ένα σύντομο ερωτηματολόγιο⁶ το οποίο πρότεινα σε 180 άτομα που επισκέφτηκαν το Κέντρο κατά τη διάρκεια της οκτάμηνης παραμονής μου. Η χρήση, δηλαδή, αυτού του ερωτηματολογίου, το οποίο περιελάμβανε ερωτήσεις σχετικές με τα βιώματα και τις στάσεις απέναντι στην έκτρωση και αντισύλληψη, μου επέτρεψε να προσεγγίσω ορισμένες γυναίκες (σύμφωνα με τα κριτήρια που είχα θέσει), στις οποίες πρότεινα να μου παραχωρήσουν μια συνέντευξη.

Η συνέντευξη, η οποία πραγματοποιούνταν συνήθως στο σπίτι της γυναίκας, άρχιζε με την εκφώνηση μιας στερεότυπης πρότασης εκ μέρους μου: «Σας (σου) έχω πει ότι κάνω μια έρευνα σχετική με το πρόβλημα των εκτρώσεων στη χώρα μας. Θα θέλατε (ήθελες) να μου μιλήσετε(σεις) για την προσωπική σας (σου) εμπειρία;» Στη συνέχεια προσπαθούσα να «κατευθύνω» τη συζήτηση, έχοντας θέσει δύο βασικές, αν και αντιφατικές φαινομενικά, προϋποθέσεις: α) να αφήσω τη γυναίκα που είχα απέναντί μου να εκφραστεί κατά το δυνατό πιο ελεύθερο τρόπο, σεβόμενη τον (συν)ειρμό των σκέψεων της β) να αποσπάσω πληροφορίες σχετικές μ' ένα ορισμένο αριθμό θεμάτων, που είχα εξαρχής προσδιορίσει, προκειμένου να υπάρχει μια στοιχειώδης ομοιογένεια ανάμεσα στις συνεντεύξεις. Τα θέματα αυτά που αναταποκρίνονταν στις αρχικές υποθέσεις, αφορούσαν, εκτός από το βίωμα και τις στάσεις απέναντι στην έκτρωση και την αντισύλληψη, την ερωτική και σεξουαλική ζωή της γυναίκας, τις σχέσεις με τους γονείς και ενδεχομένως τα παιδιά της, τις γενικότερες δραστηριότητές της και τα σχέδιά της για το μέλλον.

6. Ανάλυση του ερωτηματολογίου και των δεδομένων που προέκυψαν παρουσιάζεται σε υπό δημοσίευση άρθρο με τίτλο: Δ. Ναζίρη, Θ. Μπεχράκης, «Πρακτική και στάσεις Ελληνίδων ως προς το θέμα της έκτρωσης και της αντισύλληψης: Ανάλυση ενός ερωτηματολογίου».

Με τον τρόπο αυτό και αντιμετωπίζοντας κάποτε απρόβλεπτα γεγονότα (π.χ. ξαφνική παρουσία τρίτων προσώπων κ.λπ.) πραγματοποίησα 40 συνεντεύξεις, τη χρονική περίοδο 1985-86, με γυναίκες ηλικίας 18 έως 45 ετών, που κατοικούσαν σε διάφορες συνοικίες και περίχωρα της Θεσσαλονίκης και από τις οποίες οι μισές περίπου ήταν παντρεμένες και μητέρες. Από τις συνεντεύξεις αυτές επέλεξα τελικά 14 για να τις υποβάλω σε μια συστηματική ανάλυση περιεχομένου. Η επιλογή αυτή καθορίστηκε επομένως από τον όγκο του υλικού (κάθε συνέντευξη διαρκούσε μιάμιση έως δυο ώρες) σε συνδυασμό με τις απαιτήσεις που θέτει η χρήση αυτής της μεθόδου. Έτσι το τελικό «δείγμα» απαρτίστηκε από γυναίκες ηλικίας 20 έως 45 ετών, με διαφορετική οικογενειακή κατάσταση (8 ήταν παντρεμένες και μητέρες) και ποικίλο αριθμό εκτρώσεων (οι μισές είχαν κάνει από 2 έως 4 εκτρώσεις, δύο μόνο μία και οι υπόλοιπες από 5 έως 20). Διέφεραν επίσης ως προς το μορφωτικό επίπεδο και την επαγγελματική δραστηριότητα ενώ οι περισσότερες προέρχονταν από μικρο-μεσαία κοινωνικά στρώματα.

Ανάλυση δεδομένων

Το υλικό που συγκέντρωσα, δηλαδή το μεταγραμμένο με ακρίβεια κείμενο των 14 συνεντεύξεων, προσπάθησα να το αναλύσω προς δυο κατευθύνσεις: μια «οριζόντια», που αποσκοπούσε να καλύψει το θεματικό εύρος των συνεντεύξεων και μια «κάθετη», που απέβλεπε στην σε βάθος διερεύνηση της κάθε περίπτωσης. Για το λόγο αυτό χρησιμοποίησα τη μέθοδο της «ανάλυσης περιεχομένου» (Bardin, 1977, D'Unrug, 1974, Jeammet, 1982), η οποία μέσω της θεματικής και υφολογικής ανάλυσης του κειμένου, τείνει να αναδειξεί το λανθάνον περιεχόμενο του εκφερομένου λόγου των υποκειμένων και κατά συνέπεια στοιχεία από την ψυχο-συναισθηματική τους συγκρότηση. Πρόκειται, δηλαδή, για

μια μεθοδολογική προσέγγιση, η οποία στηρίζεται στην υπόθεση ότι οι τρόποι με τους οποίους εκφράζεται ένα άτομο (mecanismes du discours) είναι αποκαλυπτικοί των ψυχολογικών μηχανισμών άμυνας και ψυχο-διανοητικής λειτουργίας, που χαρακτηρίζουν τον ψυχισμό του. Πιο συγκεκριμένα, παρακολουθώντας πιστά τη σκέψη των γυναικών και εντοπίζοντας συνειρμούς, αντιφάσεις και διάφορα εκφραστικά σχήματα, προσπάθησα να κάνω μια διπλή ανάγνωση του λόγου τους, στο προφανές και υπο-λανθάνον επίπεδο. Με τον τρόπο αυτό συνήγαγα κάποιες διαπιστώσεις, οι οποίες αφορούσαν όχι μόνο τις αντιλήψεις, τις στάσεις και την πρακτική των γυναικών, αλλά και τους υπο-κείμενους ψυχολογικούς μηχανισμούς, οι οποίοι φαίνεται να καθορίζουν το βίωμα και τη συμβολική που συνδέονται με την εμπειρία της έκτρωσης καθώς και τη γενικότερη δομή της προσωπικότητάς τους.

Η τελική μορφή, που έδωσα στη μεθοδολογική αυτή προσέγγιση του ερευνητικού υλικού περιλάμβανε αφενός την σε βάθος ανάλυση 4 περιπτώσεων και αφετέρου την συνθετική και αναγωγική ανάλυση όλων των περιπτώσεων σύμφωνα μ' ένα θεματικό άξονα που περιείχε τις εξής κατηγορίες, η εμπειρία της έκτρωσης και της αντισύλληψης, η εικόνα του άνδρα (ως ερωτικού συντρόφου, ως πατέρα και ως γυναικολόγου), η εικόνα της μητέρας καθώς και η διαμόρφωση της γυναικείας ταυτότητας (το γίνεσθαι γυναίκα).

Η εμπλοκή του ερευνητή

Η κλινική μέθοδος την οποία υιοθέτησα θέτει εξ αρχής το ερώτημα της προσωπικής μου εμπλοκής ως ερευνήτριας στο υπό εξέταση πρόβλημα: ένα ερώτημα που αφορά όχι μόνο τα συνειδητά και ασυνειδητά κίνητρα που με οδήγησαν σ' αυτό το εγχείρημα αλλά και τον τρόπο με τον οποίο η προσωπική παρεμβολή μου επηρέασε το αντικείμενο της έρευνας καθ' όλα τα στά-

σκληρής διαμάχης και ιδιαίτερα δυναμικής κινητοποίησης εκ μέρους διαφόρων κοινωνικών ομάδων (κυρίως των γυναικείων οργανώσεων), όπως συνέβη κατά κόρο σε άλλες χώρες. Έτσι η νομοθετική αλλαγή φαίνεται να προέκυψε κυρίως από την πολιτική πρόθεση ορισμένων παραγόντων με αυξημένες δικαιοδοσίες στον τομέα αυτό τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο, οι οποίοι σε τελευταία ανάλυση θέλησαν να αποκαταστήσουν το κύρος των πολιτειακών εκείνων θεσμών που επλήττοντο από την μη εφαρμογή της ισχύουσας νομοθεσίας.

Εάν το θέμα της έκτρωσης δε φέρνει στην επιφάνεια ηθικής φύσης προβλήματα με ιδιαίτερη οξύτητα, αυτό δε σημαίνει ότι παρουσιάζεται ως ένα ανώδυνο γεγονός από τις γυναίκες τις οποίες συνάντησα. Έτσι, αν και δεν αναφέρονται παρά μόνο σπάνια σε μακροχρόνιες επιπλοκές από την έκτρωση, ανακαλούν συχνά δυσάρεστα βιώματα που σφράγισαν την εμπειρία τους πριν και μετά την επέμβαση. Η διαδικασία αυτή (σε συνδυασμό με τη λήψη αναισθησίας) δημιουργεί έντονα αισθήματα άγχους και αγωνίας, φέρνει στην επιφάνεια ένα βαθύτατο φόβο ότι η σωματική τους ακεραιότητα αλλά και η ίδια τους η υπόσταση διατρέχουν άμεσο κίνδυνο. Αυτά τα αισθήματα αγωνίας παρουσιάζουν εξάλλου σημαντικές ομοιότητες με τις ανησυχίες που εκφράζουν οι γυναίκες σχετικά με τη σύγχρονη αντισύλληψη (και ιδίως το χάπι) προκειμένου να δικαιολογήσουν είτε την αρνητική στάση τους είτε την αδυναμία τους να τη χρησιμοποιήσουν με συνέπεια. Έτσι, στο χώρο των φαντασιώσεών τους το αντισυλληπτικό μέσο προβάλλεται ως ένα ξένο σώμα ή επικίνδυνη χημική ουσία, η οποία μπορεί να αλλοιώσει τις φυσιολογικές λειτουργίες και να καταστεί επομένως απειλητικό για τη σωματική τους ακεραιότητα. Η ανάλυση των αναπαραστάσεων και των συναισθημάτων, που συνδέονται με την πρακτική της έκτρωσης και της αντισύλληψης, με οδήγησε στο να θε-

ωρήσω την εμφάνιση αυτών των φόβων και αγωνιών ως μία έμμεση εκδήλωση μιας βαθιάς ενοχής. Μιας ενοχής η οποία προκύπτει ως αναπόφευκτη συνέπεια της παραβίασης ορισμένων ηθικών απαγορεύσεων, που αφορούν κυρίως τη δυνατότητα της γυναίκας να απολαμβάνει τις σεξουαλικές σχέσεις και να παραμένει γόνιμη χωρίς ωστόσο να κάνει παιδιά. Επειδή, όμως, η συνειδητή αποδοχή και η πραγμάτωση αυτής της δυνατότητας παραμένει δύσκολη, η μόνη διέξοδος, που προσφέρεται στην εκδήλωση αυτών των επιθυμιών, είναι μέσω της σωματικής οδού. Έτσι το σώμα της γυναίκας γίνεται το πεδίο στο οποίο εγγράφονται οι συγκρούσεις που προκύπτουν από την αντιπαράθεση των εσωτερικών ενομήσεων και των κοινωνικών επιταγών, ενώ η δυνατότητα για μια διαχείριση των συγκρούσεων αυτών σε ένα ανώτερο ψυχο-διανοητικό επίπεδο εμφανίζεται περιορισμένη. Στην περίπτωση αυτή η επαναλαμβανόμενη προσφυγή στην έκτρωση φέρνει στην επιφάνεια μια βαθιά αναγκαιότητα της γυναίκας —αλλά και του άνδρα— να «αποδείξει» πως διατηρεί την αναπαραγωγική της ικανότητα την οποία η χρήση της αντισύλληψης μπορεί να θέσει —έστω και προσωρινά— σε αμφισβήτηση. Με τον τρόπο αυτό μπορεί να κατανοηθεί πιο εύκολα το γεγονός ότι η αντισύλληψη γίνεται πιο εύκολα αποδεκτό από τη στιγμή που η γυναίκα έχει αποκτήσει τουλάχιστον μια φορά τη βεβαιότητα ότι είναι γόνιμη.

Η προηγούμενη προϋπόθεση δεν αποτελεί ωστόσο τη μοναδική συνθήκη που επιτρέπει ή εμποδίζει την ελληνίδα να αποκτήσει πρόσβαση στην αντισύλληψη. Η ανάλυση των συνεντεύξεων ανέδειξε και άλλους σημαντικούς παράγοντες όπως η ποιότητα των ερωτικών σχέσεων που διατηρεί με το σύντροφό της καθώς και η γενικότερη ψυχο-σεξουαλική της εξέλιξη στην οποία κεντρική θέση κατέχουν τα ταυτίσεις με τις γονεϊκές μορφές. Πιο συγκεκριμένα διαπιστώθηκε ότι η καλή συνα-

σθηματική και σεξουαλική επαφή του ζευγαριού αποτελεί έναν ιδιαίτερο ευνοϊκό παράγοντα. Αντίθετα η μη ικανοποίηση των συναισθηματικών και σεξουαλικών αναγκών της γυναίκας από τον σύντροφό της ή η αναζήτηση «με οποιοδήποτε τίμημα» της σεξουαλικής ευχαρίστησης μπορεί να προκαλέσει σχεδόν την πλήρη αδιαφορία της γυναίκας στο θέμα της αντισύλληψης. Όσον αφορά δε την απόφαση για την αλλαγή του αντισυλληπτικού μέσου, αυτή φαίνεται να ανήκει σχεδόν στην αποκλειστική δικαιοδοσία της γυναίκας ενώ ο άντρας παρουσιάζεται με αυτό τον τρόπο αδιάφορος ως προς το θέμα. Ωστόσο η χρήση μιας συγκεκριμένης αντισύλληψης φαίνεται να αντανακλά το γενικότερο πλέγμα σχέσεων εξουσίας, που χαρακτηρίζει τη δυναμική κάθε ζευγαριού, ενώ η εμπειρία της έκτρωσης αποβαίνει μια δοκιμασία κατά την οποία η γυναίκα είναι σε θέση να εκτιμήσει το βαθμό συναισθηματικής επένδυσης του συντρόφου της προς το πρόσωπό της, κρίνοντας τις αντιδράσεις του σε αυτή την περίπτωση. Έτσι η αναφορά στο ζήτημα αυτό συνδέεται από την έκφραση ποικίλων συναισθημάτων, συχνά αμφιθυμικών, τα οποία απηχούν και πάλι το γενικότερο χαρακτήρα της ερωτικής σχέσης.

Η αμφιθυμία χαρακτηρίζει επίσης τα συναισθήματα και τις αναπαραστάσεις που συνδέονται με τις γονεϊκές μορφές και ιδίως την εικόνα της μητέρας. Η εικόνα αυτή επενδύεται ταυτόχρονα από θετικά συναισθηματικά στοιχεία αλλά και αρνητικά τα οποία αφορούν κυρίως τον ρόλο της μητέρας στην ψυχο-σεξουαλική εξέλιξη της γυναίκας. Με άλλα λόγια προβάλλεται συχνά ως ο κύριος φορέας των απαγορεύσεων που σφράγισαν την έκφραση και ικανοποίηση των σεξουαλικών αναγκών της. Σε ορισμένες περιπτώσεις όμως, όταν δηλαδή η εικόνα της μητέρας εμπνέει είτε έντονα αισθήματα απόρριψης είτε υπερβολικής προσέγγισης, φαίνεται να αντιπροσωπεύει ένα κίνδυνο που στοχεύει άμεσα την σωμα-

τική ακεραιότητα της γυναίκας ή την αναπαραγωγική της ικανότητα. Μπρος σε αυτή την απειλή η γυναίκα επιστρατεύει τους αμυντικούς μηχανισμούς που διαθέτει ενώ το ενδεχόμενο της ανεπιθύμητης εγκυμοσύνης —και της έκτρωσης που συνήθως επεται— παίρνει ένα ιδιαίτερο συμβολικό χαρακτήρα: της αντίστασης στην μητρική αυτή επιβολή ή της πληρωμής ενός χρέους προκειμένου να διασφαλιστεί η αυτονομία της γυναικείας της υπόστασης και επομένως της επιθυμίας της.

Οι διαπιστώσεις αυτές φαίνεται εξάλλου να συμφωνούν με τα πορίσματα άλλων επιστημονικών εργασιών, με ψυχαναλυτικό χαρακτήρα, γύρω από το θέμα. Η ανάλυση ωστόσο των δεδομένων της προκείμενης έρευνας ανέδειξε μια ιδιαιτερότητα σχετική με τη διαδικασία ταύτισης με τη μορφή του πατέρα, που δεν έχει επισημανθεί μέχρι στιγμής στη βιβλιογραφία γύρω από το πρόβλημα της επαναλαμβανόμενης έκτρωσης. Διαπιστώθηκε, δηλαδή, ότι το ιστορικό των γυναικών που έχουν κάνει μεγάλο αριθμό εκτρώσεων (περισσότερες από 5) χαρακτηρίζεται συχνά από σχέσεις με τον πατέρα —αλλά συχνά και με τον (τους) ερωτικό (ους) σύντροφο (ους)— ιδιαίτερα προβληματικές. Τα οδυνηρά αυτά βιώματα προκύπτουν ως επί το πλείστον από μία ελλειπή παρουσία του πατέρα κατά την παιδική και εφηβική ηλικία ενώ τροφοδοτούν αισθήματα απόρριψης ή/και επιθετικότητας η οποία μπορεί να στραφεί και εναντίον της εικόνας της μητέρας. Στην περίπτωση αυτή το γεγονός της «ανεπιθύμητης» εγκυμοσύνης φαίνεται να φέρνει στην επιφάνεια και μια προβληματική οιδιπόδειας μορφής, δηλαδή, την ασυνείδητη επιθυμία για την απόκτηση ενός παιδιού με τον πατέρα προκειμένου να πληρωθεί το κενό που δημιούργησε στον ψυχικό κόσμο της γυναίκας η έλλειψη επαρκούς συναισθηματικής επένδυσης εκ μέρους του. Στη λύση τέτοιου είδους ψυχικών συγκρούσεων σημαντικό ρόλο, όπως προαναφέρθηκε, μπορεί να διαδραματίσει η

παρουσία του ερωτικού συντρόφου. Εάν είναι σε θέση να ανταποκριθεί στις συναισθηματικές ανάγκες της συντρόφου του, τότε είναι δυνατό να αποκατασταθεί μια ισορροπία στον ψυχικό κόσμο της γυναίκας, η οποία έτσι δε θα αναλώνει όλη την ψυχική της ενέργεια στην προσπάθεια να επουλώσει τις συναισθηματικές ρωγμές που δημιουργήθηκαν στο παρελθόν. Στην αντίθετη περίπτωση η ερωτική σχέση φαίνεται να σφραγίζεται από εκδηλώσεις έντονης επιθετικότητας και αμφιθυμίας.

Οι διαπιστώσεις αυτές σε συνδυασμό με τα στοιχεία που προέκυψαν από την ανάλυση του ιστορικού των γυναικών, που έχουν κάνει περιορισμένο αριθμό εκτρώσεων ή διατίθενται ευνοϊκά απέναντι στην αντισύλληψη, μας επιτρέπουν να συμπεράνουμε ότι η θέση, που κατέχει η εικόνα του άνδρα —είτε ως πατέρα είτε ως ερωτικού συντρόφου— στην ψυχο-σεξουαλική εξέλιξη της γυναίκας, συνιστά μια σημαντική μεταβλητή, η οποία θα πρέπει να συσχετιστεί με τα ιδεολογικά και άλλα κοινωνικά χαρακτηριστικά που διέπουν τη θέση του άνδρα στη σύγχρονη ελληνική κοινωνία. Στην προβληματική αυτή βασικό αντικείμενο μελέτης θα πρέπει να αποτελέσει ο ρόλος που διαδραματίζει ο γυναικολόγος: ένας ρόλος ο οποίος στον ελληνικό χώρο ασκείται κατά κόρο από άνδρες. Μολονότι το ενδιαφέρον της έρευνας δεν εστιάστηκε στον παράγοντα αυτό, ωστόσο, μέσα από τα λεγόμενα των γυναικών, έγινε φανερό ότι το πρόσωπο του γυναικολόγου αποτελεί πολύ συχνά αντικείμενο σημαντικών συναισθηματικών εκδηλώσεων (με αμφιθυμικό χαρακτήρα) οι οποίες εν μέρει μόνο αφορούν το θέμα των τεχνικών του δεξιότητων. Με άλλα λόγια, διαπιστώθηκε ότι ο γυναικολόγος καλείται ταυτόχρονα να προσφέρει συγκεκριμένες λύσεις στην πραγματικότητα και να ανταποκριθεί σε βαθύτατες συναισθηματικές ανάγκες της γυναίκας.

Η ανάλυση των στοιχείων εκείνων στις συνεντεύξεις, που συνθέτουν την εικόνα

την οποία έχουν οι γυναίκες για τον εαυτό τους αλλά και τον τρόπο με τον οποίο αξιολογούν την εμπειρία της έκτρωσης σε σχέση με τη γενικότερη εξέλιξή τους, με οδήγησε στο συμπέρασμα ότι η εμπειρία αυτή μπορεί να αποτελέσει αφορμή για σημαντικές ψυχολογικές ανακατατάξεις. Ο προβληματισμός που τυχόν αναπτύσσει η γυναίκα σχετικά με την απόφασή της να καταφύγει στην έκτρωση, την φέρνει αντιμετώπιση με τις επιθυμίες της που αφορούν είτε τη θέση του παιδιού στη ζωή της είτε τις ικανοποιήσεις που αντλεί από τη σχέση με το σύντροφό της καθώς και τις άλλες δραστηριότητές της. Έτσι μπορεί να οδηγηθεί σε μια επανεκτίμηση της στάσης της και του τρόπου λειτουργίας της στα πλαίσια του οικογενειακού και ευρύτερου κοινωνικού περιβάλλοντος με αποτέλεσμα να προβεί σε μια τροποποίηση της συμπεριφοράς της. Έμπρακτη εκδήλωση μιας τέτοιας εσωτερικής μεταβολής μπορεί να θεωρηθεί η απόφασή της να χρησιμοποιήσει με μεγαλύτερη συνέπεια μια ασφαλή αντισυλληπτική μέθοδο. Η κινητοποίηση των ψυχικών αυτών διεργασιών που επιτρέπουν στη γυναίκα αφενός να αναγνωρίσει τις επιθυμίες της και αφετέρου να επιδιώξει την ικανοποίησή τους, υιοθετώντας επεξεργασμένους τρόπους ψυχο-διανοητικής λειτουργίας, αντιστοιχεί πιθανότατα στη δραστηριοποίηση ορισμένων μηχανισμών απεμπλοκής. Οι μηχανισμοί αυτοί δημιουργούν τις προϋποθέσεις ώστε η γυναίκα να εκμεταλλευτεί τις θετικές δυνατότητες του Εγώ και έτσι να χειριστεί πιεστικά αποτελεσματικά τις αντιφάσεις τις οποίες βιώνει κάτω από τις επιρροές που δέχεται από το κοινωνικό πλαίσιο. Η άσκηση δι αυτής της επιρροής, όπως έδειξε η ανάλυση του σχετικού υλικού, παίρνει τη μορφή εσωτερίκευσης ορισμένων απαγορεύσεων και επιταγών, που σφραγίζουν έντονα τη εικόνα της θυληκότητας για κάθε γυναίκα (π.χ. ιδιαίτερη έμφαση στη μητρότητα, περιορισμοί στην έκφραση των σεξουαλικών αναγκών),

Ωστόσο η κινητοποίηση των μηχανισμών απεμπλοκής και επομένως η δυνατότητα της γυναίκας να επιλύσει τις ψυχικές συγκρούσεις, που τροφοδοτούνται από την εσωτερίκευση αυτών των απαγορεύσεων, εξαρτάται από τον τρόπο με τον οποίο είναι δομημένη η προσωπικότητά της και πιο συγκεκριμένα το πλέγμα των ταυτίσεων με τις γονεϊκές μορφές. Τα ερευνητικά δεδομένα που προαναφέρθηκαν και αφορούν τη συσχέτιση της εικόνας της μητέρας και του πατέρα με το πιθανό νόημα της «ανεπιθύμητης» εγκυμοσύνης, οδηγούν στο συμπέρασμα ότι η επαναλαμβανόμενη έκτρωση μπορεί να αποκτά διαφορετική σημασία ανάλογα με την περίπτωση για ορισμένες γυναίκες, των οποίων η ψυχική ζωή είναι έντονα διαποτισμένη από μία προβληματική διαδικής ή τριαδικής σχέσης, η εμπειρία αυτή παίρνει τον χαρακτήρα μιας παρορμητικής και ιδεοψυχαναγκαστικού τύπου συμπεριφοράς ενώ η συστηματική χρήση της αντισύλληψης εμφανίζεται ιδιαίτερα προβληματική. Αντίθετα για τις γυναίκες εκείνες των οποίων η ψυχο-σεξουαλική εξέλιξη διέπεται από λιγότερες συγκρούσεις και χαρακτηρίζεται από χαλαρές και ευέλικτες ταυτίσεις ως προς τις γονεϊκές εικόνες, η εμπειρία της επαναλαμβανόμενης έκτρωσης αποκτά τη σημασία ενός απαραίτητου σταδίου της λιβιδινικής τους εξέλιξης, εφόσον μπορεί να οδηγήσει σε μία αλλαγή της αντισυλληπτικής πρακτικής και μια ανσυγκρότηση των ερωτικών σχέσεων. Πρόκειται δηλαδή για την εκδήλωση δύο διαφορετικών, ανάλογα με την περίπτωση, τάσεων του ψυχισμού, της επαναληπτικής τάσης ή της τάσης αποκατάστασης από την επικράτηση δε της μιας ή της άλλης των δύο αυτών τάσεων εξαρτάται η αντισυλληπτική συμπεριφορά της γυναίκας, η οποία ωστόσο υπόκειται και στην επίδραση άλλων παραγόντων, όπως η συγκεκριμένη παρουσία και στάση του ερωτικού συντρόφου.

Σύμφωνα με τα προηγούμενα στοιχεία γίνεται φανερό ότι το πρόβλημα της επα-

υλαμβανόμενης έκτρωσης τίθεται με διαφορετικούς όρους στον ελληνικό χώρο από ότι σε άλλα κράτη, όπου ήδη αποτέλεσε αντικείμενο μελέτης. Με δυσκολία επομένως μπορεί να προσδώσει κανείς στο φαινόμενο αυτό το χαρακτήρα μιας συμπεριφοράς περιθωριακού τύπου, ιδιαίτερα αν προσπαθήσει να το αναλύσει σε διαφορετικά επίπεδα, όπως επιχειρήθηκε στα πλαίσια της έρευνας αυτής: δηλαδή είτε στο πεδίο των κοινωνικών πρακτικών όπου συνιστά αναμφισβήτητη μια σαφώς διαδομένη σε όλα τα κοινωνικά στρώματα μέθοδο ελέγχου των γεννήσεων, είτε στο ψυχολογικό επίπεδο όπου, υπό ορισμένες προϋποθέσεις, προσλαμβάνει τον χαρακτήρα ενός απαραίτητου σταδίου στη ψυχο-σεξουαλική εξέλιξη των Ελληνίδων, προκειμένου να υιοθετήσουν μια συνεπέστερη αντισυλληπτική πρακτική. Έτσι, η έννοια της «περιθωριακότητας» δεν μπορεί παρά να χρησιμοποιηθεί με επιφυλακτικότητα και κατά προτίμηση για την κατηγορία εκείνων των γυναικών που έχουν κάνει μεγάλο αριθμό εκτρώσεων. Και αυτό διότι από την ανάλυση των ερευνητικών δεδομένων διαπιστώθηκε με αρκετή σαφήνεια ότι η ψυχική δομή των γυναικών αυτών παρουσιάζει ορισμένες ιδιαιτερότητες οι οποίες σε μεγάλο βαθμό είχαν ήδη επισημανθεί από ξένους ερευνητές που ασχολήθηκαν με το θέμα της επαναλαμβανόμενης έκτρωσης. Επιπλέον η αντιμετώπιση του προβλήματος αυτού από την οπτική γωνία που προτείνεται στην παρούσα μελέτη (δηλαδή ως η έκφραση ποικίλων συγκρούσεων που διatrέχουν την ψυχική ζωή της ελληνίδας και ιδιαίτερα τη συγκρότηση της γυναικείας ταυτότητάς της) οδηγεί σε μια επανατοποθέτηση του ερωτήματος που αφορά τη λήψη προληπτικών μέτρων για τον περιορισμό του αριθμού των εκτρώσεων.

Η ανάλυση επομένως που επιχειρήθηκε τείνει να καταδείξει ότι η αποδοχή της σύγχρονης αντισύλληψης —και κατά συνέπεια η ελάττωση των εκτρώσεων— δεν εξαρτάται μόνο από την οργάνωση του θε-

σμού του Οικογενειακού Προγραμματισμού αλλά και από τις γενικότερες μεταβολές της θέσης της γυναίκας στην οικογένεια και στην κοινωνία. Για το λόγο αυτό οποιαδήποτε προσπάθεια συστηματικής αντιμετώπισης του προβλήματος του ελέγχου των γεννήσεων στον ελληνικό χώρο δε θα πρέπει να περιορισθεί σε μια απλή ενημέρωση και διάδοση της αντισύλληψης. Θα πρέπει επιπλέον να προβλέψει την οργανωτική εκείνη δομή η οποία α) θα επιτρέψει στις γυναίκες να εκφράσουν όλο το φάσμα του προβληματισμού και των αντιφάσεων που βιώνουν, ιδιαίτερα όσον αφορά την απόφασή τους να καταφύγουν στην έκτρωση ή να υιοθετήσουν ένα σύγχρονο αντισυλληπτικό μέσο β) θα ευαισθητοποιήσει τους ειδικούς στον τομέα αυτό, αφενός από τις προσωπικές τους δυσκολίες να αποδεχτούν την αντισύλληψη και αφετέρου σε σχέση με τους παράγοντες εκείνους, φανερούς και υπολανθάνοντες που καθορίζουν το βίωμα και τη στάση των γυναικών ως προς την έκτρωση και την αντισύλληψη.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

Bardin L. *L'analyse de contenu*. Paris, PUF, 1977.

Bibring E. The conception of the repetition compulsion. *Psychanalytic Quarterly*, 1973, *XII*, 486-519.

Blanchet A. et al. *L'entretien dans les sciences sociales*. Paris, Dunod, 1985.

Brewer C. Third time unlucky. A study of women who have three or more legal abortions. *Journal of Biosocial Sciences*, 1977, *9*, 1, 99-105.

Chilland C. *L'entretien clinique*. Paris, PUF, 1983.

D'Unrug M.C. *Analyse de contenu et acte de parole*. Paris, Delarge, 1971.

Duprez D. Avortement à repetition. *Contrac. Fertil. Sexual.*, 1977, *5*, 1, 35-42.

Freud S. (1920). Au delà du principe de plaisir. *Essais de Psychanalyse*. Paris, P.B. Payot, 1981, 43-115.

Freud S. (1914) Remémoration, répétition et élaboration. *De la technique psychanalytique*. Paris, PUF, 1953, 105-115.

Freud S. (1937). Analyse terminée et analyse interminable. *R.F.P.*, 1938-39, *10-11*, 1, 3-38.

Gibb G.D. A comparative study of recidivists and contraceptors along the dimensions of locus of control and impulsivity. *Int. J. Psychol.*, 1984, *19*, 6, 581-591.

Jeammet N. Ebauche d'une methodologie dans le champ de la recherche clinique. *Psychiatrie de l'Enfant*, 1982, *25*, 2, 439-485.

Lagache D. Fascination de la conscience par le Moi. *La psychanalyse*, 1957, *3*, 33-46.

Lagache D. La psychanalyse et la structure de la personnalité. *La psychanalyse*, 1958, *6*, 5-54.

Mattaver B. et al. Etude sur les demandes répétées d'une interruption volontaire de grossesse. *Ann. Med.-Psychol.*, 1984, *142*, 1, 151-163.

Novaes S. La grossesse accidentelle et la demande d'avortement. *Année sociologique*, 1979-80, *30*, 219-24.

Pasini W. et Kellerhais J. *Le sens de l'avortement*. Genève, Georg, 1976.

Robert A.L. Psychologie de l'interruption répétée de grossesse. *Sexualité et gynécologie psychosomatique*. Paris, Masson et Cie, 1974.

Rovinsky J.J. Abortion recidivism: a problem in preventive medicine. *Obstetrics and Gynecology*, 1972, *39*, 5, 649-659.

Tietze C. Repeat abortion. Why more? *Family Planning Perspectives*, 1978, *10*, 286-288.